

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ЧАС СУЧАСНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

SIGNS OF THE GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE DURING THE MODERN WAR BETWEEN UKRAINE AND RUSSIA

Краснікова О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри морського права

Національний університет «Одеська морська академія»

У статті проведено дослідження злочинних актів, що здійснюються РФ в період війни в Україні. Надаються аргументи, що ці дії мають ознаки геноциду українського народу.

Російська держава організовує підбурювання до геноциду українців, використовуючи метод «дзеркального звинувачення». Цей термін характеризує одну з найпоширеніших і найпотужніших ознак підбурювання, коли особа звинувачує групу в тих самих чи інших злочинах, які має намір вчинити проти них промовець, представляючи передбачуваних жертв як значну загрозу для себе і роблячи насильство проти них захисним і необхідним.

Російські високопосадовці та пропагандисти у ЗМІ неодноразово та публічно заперечують існування окремої української ідентичності, маючи на увазі, що ті, хто ідентифікує себе як українець, загрожують єдності Росії чи є нацистами і тому заслуговують на покарання. Заперечення існування захищених груп є конкретним показником геноциду відповідно до керівництва ООН «Рамки аналізу жорстоких злочинів», яке використовується для оцінки ризику масових звірств.

Автор наголошує на тому, що у геноциді українців винні всі верстви суспільства: президент Росії; чиновники та пропагандисти, які спонукають до злочинних актів; військові, що виконують злочинні накази, та навіть прості російські громадяни, які підтримують або байдуже спостерігають.

Зібрані докази жорстокого поводження з населенням України та її військовими дали підставу Міжнародному кримінальному суду видати ордер на арешт президента РФ та уповноваженої по правам дитини при президенті РФ за обвинуваченнями за скоєння воєнних злочинів. В прес-релізі підозрювані звинувачуються у незаконній депортації населення (дітей) та незаконному переміщенні населення (дітей) з окупованих районів України до Росії. Є підстави вважати, що в контексті розслідування про викрадення дітей будуть знайдені додаткові докази, що добавить підстав для висування обвинувачення у скоєні геноциду.

Як метод ведення війни на окупованих українських територіях військові РФ використовують сексуальне насильство та зґвалтування. У статті доводиться, що сексуальне насильство саме по відношенню до жінок знищеної групи, виявляється символічним актом підкорення всієї соціальної спільності і в такому випадку воно стає зброєю геноциду. Наслідки зґвалтування можуть вплинути на спроможність жінки у майбутньому народити дитину, що, в свою чергу, може безпосередньо впливати на чисельність українців. Крім того, з'ясовано, що в рішеннях міжнародних трибуналів поняття геноциду було розвинуто. На думку суддів, висновок про наявність злочину може бути виведений з фактів, обставин та наслідків злочинних діянь, на підставі яких із впевненістю можна стверджувати про намір знищити національну, релігійну або етнічну групу. Такий висновок можна використати у майбутніх рішеннях по звинуваченню РФ у геноциді українського народу в сучасній війні.

Ключові слова: геноцид, війна Росії проти України, ордер на арешт президента РФ, Конвенція про геноцид, Римський Статут, Міжнародний трибунал по Руанді, міжнародний злочин, «рашизм».

The article presents research on the criminal acts committed by the Russian Federation during the war in Ukraine. Arguments are provided to suggest that these actions exhibit signs of genocide against the Ukrainian people.

The Russian state has organized incitement to commit genocide against Ukrainians using a method called "Accusation in a mirror". This term characterizes one of the most common features of incitement, where an individual accuses a group of the same crimes they intend to commit against them, portraying the supposed victims as a significant threat and justifying violence against them as defensive.

Russian officials and propagandists in the media have repeatedly and publicly denied the existence of a separate Ukrainian identity. They claim that those who identify themselves as Ukrainians pose a threat to the unity of Russia or are Nazis and thus deserve punishment. Denial of the existence of protected groups is a clear indicator of genocide.

The author notes that all layers of society are responsible for the genocide of Ukrainians: President of Russia, officials and propagandists who incite criminal acts, the military personnel who carry out criminal orders, and even ordinary Russian citizens who support calls for violence or remain indifferent.

The gathered evidence of the cruel treatment of the population of Ukraine and its military has provided grounds for the International Criminal Court to issue arrest warrants for the President of the Russian Federation and the Children's Rights Commissioner to the President of the Russian Federation. They are accused of committing war crimes. The press release states that the suspects are guilty of the unlawful deportation of people (children) and the unlawful transfer of people (children) from Ukraine to Russia. There are grounds to believe that, in the context of the investigation into child abductions, additional evidence will be found that will add further basis for charging them with genocide.

As a method of conducting warfare in occupied Ukrainian territories, Russian military personnel employ sexual violence. The article demonstrates that sexual violence, particularly against women of the targeted group, serves as a symbolic act to subjugate the entire social community. In such cases, rape becomes a weapon of genocide. The consequences of rape can affect a woman's ability to conceive in the future, thereby directly influencing the Ukrainian population's numbers. Furthermore, it has been established that the concept of genocide has been further developed in the decisions of international tribunals. According to judges' opinions, a conclusion about the existence of a crime can be drawn from the facts, circumstances, and consequences of the criminal acts. Based on this, it is possible to assert the intention to destroy a national, religious, or ethnic group. Such a conclusion can be used in future decisions regarding the accusation of the Russian Federation in the genocide of the Ukrainian people in the ongoing war.

Key words: genocide, Russia's war against Ukraine, arrest warrant against the President of the Russian Federation, the Convention on Genocide, the Rome Statute, the International Tribunal for Rwanda, an international crime, "ruscism".

Постановка проблеми. Агресивна війна визнана загальним міжнародним злом, тому що фактично є основою для вчинення інших тяжких міжнародних злочинів, зокрема геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Для покарання за скоєні між-

народні злочини та запобігання вчиненню їх в майбутньому впродовж двадцятого та на початку двадцять першого століття міжнародне співтовариство створило значне правове підґрунтя та судові інституції. Однак це не зупинило країну-агресора розв'язати в центрі

Європи наймасштабнішу за останні вісімдесят років загарбницьку війну.

Підтверджені матеріали про жорстокі, часом варварські акти безчинства військових, які діють за вказівкою російських командирів та високопосадовців, надані прокурорам авторитетного міжнародного судового органу, який здатний застосовувати міжнародну кримінальну відповідальність до індивідів за вчинення найтяжчих злочинів, зокрема агресію та геноцид. Однак, нині юрисдикція цього органу зіткнулася із процесуальними перешкодами. Сумні події, що відбуваються на території України з лютого 2022 року, дають підстави стверджувати, що є нагальна потреба шукати засоби для подолання таких перешкод.

Не є таємницею, що російські посадовці закликають, програмують та мотивують суспільство своєї країни на скоєння звірств, на моральне та фізичне насильство по відношенню до українців. В тому, що Росія чинить акти геноциду українського народу, впевнені та відкрито обговорюють цей факт як вітчизняні, так і іноземні науковці, політики, керівники держав, і, навіть, міжнародні об'єднання. Тож, є необхідність у комплексному науковому аналізі злочинних актів російських окупантів, що мають ознаки геноциду, що чиняться проти України та українців в умовах сучасної агресивної війни для реалізації в майбутньому відповідальності винних осіб.

Аналіз останніх досліджень. Останні три десятка років деякі держави пережили кроваві громадянські війни або міжнародні збройні конфлікти, які супроводжувалися насильством та актами геноциду цивільного населення. Тож злочин геноциду впродовж останнього часу став актуальною темою для дослідження не тільки вчених, але і незалежних міжнародних авторитетних об'єднань, зокрема ООН. Так у 2014 році в рамках ініціативи «Права людини на першому плані» помічниками та радниками тодішнього голови Організації Пан Гі Мун був розроблений посібник «Framework of analysis for atrocity crimes» («Рамки аналізу жорстоких злочинів»). Цей інструмент запобігання злочинам використовують як керівництво для оцінки ризику геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів у діях або актах, які скоєні у період збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру. За допомогою викладеної у посібнику методики групою іноземних вчених, практикуючих юристів, аналітиків та експертів у травні 2022 року був проведений та опублікований «An independent legal analysis of the Russian Federation breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the duty to prevent, may 2022» («Незалежний правовий аналіз порушень Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язки запобігати це у майбутньому, травень 2022»).

Аналізом ознак та сутності геноциду, а також юрисдикції міжнародних судових інституцій щодо цього злочину займалися такі вчені, як Ю.В. Аносова, К.А. Важна, М.С. Григор'єва, наукові роботи яких стали підґрунтям цього дослідження. Відомі іноземні експерти присвятили свої публікації дослідженню геноциду в Україні саме в період сучасної війни. Серед них можна назвати Йона Даймонд, Крістіну Гук, Елісон Рейд-Каннінгем, Ірін Розенберг та інших.

Виклад основного матеріалу. Фактично до середини п'ятдесятих років минулого століття поняття та склад геноциду як злочину в жодному міжнародно-правовому акті визначено не було. Втім, таке явище як геноцид існувало упродовж століть. В історичних джерелах можна знайти різні його назви – кроваві масові знищення народів, варварство тощо. Однак, як юридичний термін, це слово вперше у 1944 році сформулював та вжив у своїй книзі «Влада Осі в окупованій Європі – аналіз уряду» відомий польський юрист єврейського походження Рафаель Лемкін, доречі, народжений у Львові.

Сьогодні загальновизнаною імперативною нормою є заборона геноциду, тому її порушення визнається одним із тяжких міжнародних злочинів. Це підтверджується Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 180(II) від 1947 року, в якій зазначено, що такий злочин тягне за собою національну та міжнародну відповідальність як окремих осіб, так і держав. Та основним правовим підґрунтям для боротьби з цим злочинним явищем стала Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, прийнята у 1948 році (далі – Конвенція 1948 р.), яка набула чинності через три роки.

Втілюючи її положення, у 1998 році міжнародна спільнота зробила наступний крок, оголосивши про прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський Статут), яким був створений постійно діючий судовий орган для притягнення до відповідальності державних високопосадовців за інкриміновані їм найтяжчі злочини. У 2002 році Суд почав працювати, та вже у 2009 видав ордер на арешт президента Судану Омара Хасана аль-Башира, якого звинуватив в організації геноциду в період конфлікту в західній суданській провінції. Африканський президент став першим чинним главою країни, проти якого органом міжнародної юстиції було висунуто звинувачення у злочину геноциду.

Римський Статут у ст. 6 містить визначення злочину геноциду та перелік неправомірних актів, що утворюють його зміст, які практично дослівно відтворюють положення ст. 2 Конвенції 1948 року. Зазначено, що навмисні дії, спрямовані на знищення повністю або частково, будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, вважаються геноцидом. Серед діянь, які становлять такий злочин, визначена «насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої» [1; 2]. Таку саму термінологію використано у Статуті Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (ст. 4) та Статуті Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (ст. 2) [3]. При цьому останній виніс перший вирок за вчинення геноциду вже у 1998 р.

У березні 2022 року Міжнародний Суд ООН своїм Наказом про застосування тимчасових заходів зобов'язав РФ негайно зупинити військові дії, які вона розпочала на території нашої держави [4]. При розгляді справи Україна спростовує хибне твердження Росії про її наміри «запобігти геноциду російськомовних жителів Донбасу», на що остання спирається як на підставу для вторгнення. У науці така поведінка російської влади має назву «дзеркальне звинувачення». Цей термін характеризує одну з найпоширеніших і найпотужніших ознак підбурювання, коли особа звинувачує цільову групу в тих самих чи інших злочинах, які має намір вчинити проти них промовець [5, с. 15]. Злочинець звинувачує цільову групу в плануванні або вчиненні злочинів, подібних до тих, які оратор сам планує зробити проти них, представляючи передбачуваних жертв як значну загрозу для себе і роблячи насильство проти них захисним і необхідним. Отже, офіційний російський привід для свого вторгнення нагадує деякі з крайніх форм дзеркальних звинувачень, що повторює заяви злочинців під час масової різанини в Сребрениці, коли релігійну групу боснійських мусульман розглядали як «загрозу» своєму існуванню боснійські серби.

Однак, саме РФ вчиняє акти геноциду по відношенню до українського народу на тимчасово окупованих нею українських територіях. Про це в середині квітня 2022 року парламент України в своїй Постанові «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»» звернувся до авторитетних міжнародних організацій, урядів та парламентів іноземних держав. В документі зазначено, що «...вчинені Збройними силами Російської Федерації дії є не просто злочинною агресією, а мають на меті системне й послідовне знищення Українського народу, його самобутності та позбавлення

його права на самовизначення та самостійний розвиток. Це вимагає ...визнання дій, вчинених ...під час ...збройної агресії Російської Федерації проти України, ...геноцидом Українського народу» [6].

Реакцією на Постанову стали заяви іноземних інституцій, зокрема Комітету з питань міжнародних відносин Сенату США, який у своїй резолюції визнав дії Росії проти України міжнародним злочином, вказаним у Конвенції 1948 р. У травні 2023 року в декларації, ухваленій Парламентською асамблеєю НАТО, було визнано злочини РФ проти України геноцидом та ідеології сучасного російського режиму наданий новий термін – «рашизм» [7]. Але, міжнародне правосуддя не може спиратися на такі документи, тому що такі заяви за своєю суттю є політичними та декларативними. Для звинувачення та доказу геноциду необхідні фактичні підтверджені дані.

Збір та дослідження наданих українською стороною матеріалів за фактами масових вбивств, згвалтувань, катувань та нелюдського поводження з цивільними та українськими військовополоненими проводилось міжнародними прокурорами майже рік.

17 березня 2023 року Палата попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду видала ордер на арешт двох осіб у контексті ситуації в Україні: президента РФ та уповноваженої по правам дитини при президенті РФ [8]. Ордери видані за обвинуваченнями за скоєння воєнних злочинів (стаття 8), зокрема відповідно до пункту 2(a) Римського Статуту, який визначає воєнні злочини як грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року, уточнюючі у підпункті vii, що це є діяння з незаконної депортації або переміщення осіб чи незаконне позбавлення їх волі [1]. Також обвинувачення висунути відповідно до пункту 2(b) Статуту за інші серйозні порушення законів і звичаїв міжнародних збройних конфліктів, що має прояв у діяннях із переміщення, прямо чи опосередковано, Росією частини її власного цивільного населення на окуповані українські території чи депортація або переміщення українців на окупованій території чи за межі цієї території (підпункт viii п. 2(b)) [1]. В ордері вказано, що спираючись на ст. 25 п.3(a) Римського Статуту судді мають розумні підстави вважати, що президент РФ та уповноважена несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за названі злочини, оскільки вони скоєні ними безпосередньо, спільно з іншими або через інших осіб.

Як зазначено в окремому прес-релізі, підозрювані звинувачуються у незаконній депортації населення (дітей) та незаконному переміщенні населення (дітей) з окупованих районів України до Росії на шкоду українським дітям [8]. Як бачимо, окремо в душах вказано, що такий злочин скоєно по відношенню до українських дітей. І в цьому є особливий сенс. Як зазначають експерти, доведено обвинувачення у насильницькій передачі українських дітей до іншої етнічної групи є підставою для визначення діянь геноцидом, згідно з пунктом e) ст. 6 Римського Статуту [1].

Необхідно звернути увагу на те, що ордер видано не за скоєння геноциду, а за воєнні злочини. Справа в тому, що доведення злочину геноциду, як показав світовий досвід, – це дуже складний та тривалий процес. Проте, про переміщення українських дітей на територію РФ та передачі їх до російських сімей, російська влада розповідала у засобах масової інформації та навіть прийняла закон про полегшене усиновлення дітей з України. В свою чергу, українська влада неодноразово звертала увагу і на те, що у багатьох переміщених дітей є батьки та рідні, тому немає сумніву, що переміщення було примусовим та незаконним. Отже, така російська державна політика містить у собі елемент міжнародного злочину, це чітка ознака геноцидних намірів, які фактично доведені. До того ж, в контексті розслідування про викрадення дітей

будуть знайдені додаткові докази, що добавить підстав для висування обвинувачення у скоєні геноциду.

Крім головного злочинця – президента держави-агресора – не можна забувати про інших дійових осіб, що чинять названий злочин. Це солдати, найманці, бойовики, які безпосередньо виконують накази знищувати українських громадян, застосовуючи катування та згвалтування як методи війни. Підтверджено і задокументовано, що на окупованих агресором територіях у катівнях знайдені вбиті цивільні люди, зі зв'язаними за спиною руками та зав'язаними очима. Відомі випадки, коли російських військових забезпечували презервативами та віагрою, заохочуючи їх до сексуального насильства, яке було систематичним та розповсюдженим [5, с. 31–32]. Це показує, що такі дії використовуються як стратегія війни.

Злочинцями є і публічні діячі, посадовці та законодавці, що санкціонують воєнні злочини. У засобах масової інформації вони заявляють, що замість українців на «їх історичних землях живуть «малороси», яких треба звільняти від української мови та культури. За переконанням американської дослідниці Крістіни Гук, вся українська нація є об'єктом геноциду [9]. Для підтвердження цього висновку вона навела відомі російські наративи про відсутність українців як народності та заперечення української ідентичності. І в цьому аспекті треба звернутися до документу «Рамки аналізу жорстоких злочинів», за яким заперечення існування груп, що охороняються, або елементів їх ідентичності є індикатором особливого ризику геноциду [10].

Також серед злочинців треба вказати на пропагандистів та релігійних діячів, які грають дуже значну роль у подіях, котрі зараз відбуваються, через те, що закликають, підбурюють та виправдовують насильство проти українців. Але згідно статті III(c) Конвенції 1948 р. пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду є складом злочину і, відповідно, пропаганда кримінально карана. Історія знає прецеденти, коли за заклики до геноциду пропагандисти були засуджені.

І, безумовно, винні пасивні російські громадяни-спостерігачі, які фактично роблять все це можливим.

З правової точки зору ознаки геноциду, визначені в Римському Статуті та Конвенції 1948 р., об'єднанні прямим наміром знищити, повністю або частково яку-небудь людську групу як таку. Серед діянь, які кваліфікуються як геноцид, визначено впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи [1]. Проте в документах немає уточнення чи прямої вказівки на сексуальне насильство, зокрема згвалтування членів знищуваної людської групи. Як вказують дослідники, міжнародна судова практика не розглядає згвалтування як спосіб здійснення геноциду, оскільки сексуальне насильство, на думку вчених, не впливає на приналежність особи до певної расової, національної, етнічної або релігійної групи та не здатне призвести до знищення вказаних груп. Як вважається, для того, щоб мати ознаки геноциду, згвалтування повинно створювати саме загрозу існування людської групи [11, с. 309].

Однак, міжнародному кримінальному судочинству відомі прецеденти, коли фізичне знищення представників конкретних груп людей на територіях колишньої Югославії, в Руанді, Судані, Тиморі супроводжувалися і масовими та цинічними згвалтуваннями осіб цих груп, до того ж обох статей різного віку. При розгляді Міжнародним трибуналом по Руанді справи Jean-Paul Akayesu було надано висновок, що згвалтування та сексуальне насильство може розглядатися як геноцид при наявності таких обставин, як: прямий умисел, спеціальна мета та наявні наслідки у вигляді істотних фізичних або психічних розладів [12]. Проте, сексуальне насильство саме по відношенню до жінок знищуваної групи, як стверджують іноземні дослідники, виявляється актом, що символізує підкорення всієї

соціальної спільності [13, с. 280]. І в такому випадку згвалтування стає зброєю геноциду.

Вважаємо, згвалтування слід кваліфікувати як геноцид українського народу через те, що в сучасних умовах війни сексуальне насильство над українськими жінками вчинялось саме тому, що вони належать до української нації, до держави Україна. Без сумніву, наслідками таких дій можуть бути різного роду тілесні ушкодження, каліцтво і навіть смерть жінки, а також психічні хвороби, розумові розклади, що, в свою чергу, матиме за результат неспроможність нею у майбутньому народити дитину. Таким чином, згвалтування може безпосередньо впливати на чисельність українців. Можна погодитись з думкою вчених, які вважають, що посягання на статево-недоторканість та статево-свободу жінки в умовах війни та військової окупації спрямоване саме на знищення нації, як такої [10, с. 310].

Отже, повертаючись до рішень міжнародних трибуналів, можна з'ясувати, що в них поняття геноциду було певним чином розвинуто. На думку суддів, висновок про наявність злочину може бути виведений з фактів, обставин та наслідків злочинних діянь, на підставі яких із впевненістю можна стверджувати про намір знищити національну, релігійну або етнічну групу.

Висновки. Геноцид – це жахливий злочин проти людства, адже від зникнення навіть однієї групи населення людство значно збідніє.

Незалежні міжнародні розслідування довели, що на окупованих Росією українських територіях існує серйозний ризик геноциду. Наявність цього факту викликає конвенційне зобов'язання всіх держав запобігти цьому злочину за межами їх територій. Наведене дослідження дає підстави зробити розумний висновок, що російське суспільство несе відповідальність за пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду та за жорстокі акти, які здійснюються з наміром знищити українську національну групу, що є саме геноцидом.

Доведення цього злочину є дуже складним процесом. Проте, вже зроблені перші кроки на шляху до виявлення всієї картини міжнародного злочину по відношенню до українського народу. Зокрема, Міжнародний кримінальний суд виніс ордер на арешт президента РФ, визнавши його відповідальним за незаконну депортацію дітей з українських територій. В свою чергу обвинувачення у насильницькій передачі українських дітей до іншої етнічної групи є підставою для визначення діянь геноцидом. Крім того,

Крім справи у Міжнародному кримінальному суді Україна має інший пріоритет – створення спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України, який, за задумом, мав би дозволити також заочне засудження вищого керівництва РФ. Однак домовленості про цей трибунал непрості, і згоди з державами-партнерами щодо його обрисів до кінця ще не досягли.

ЛІТЕРАТУРА

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&te xt=елементи+ злочину#w1_1
2. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 09.12.1948. A/RES/260 A (III). URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf
3. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (as amended on 17 May 2002), 25.05.1993, UN Security Council. URL: <https://www.refworld.org/docid/3dda28414.html>; Statute of the International Tribunal for Rwanda (as last amended on 13 October 2006), 08.11.1994, UN Security Council. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_rwanda.pdf
4. Allegations of genocide under the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian Federation): Order: 16/03/2023. URL: https://icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf?fbclid=IwAR0ezJK86Q2zcTcTMoszZOT2ZrKlJG2ffH_NDMkjT-MR9ZUEuNWYikQC2Z0
5. Diamond Y., Packer J., Rosenberg Erin F. An Independent Legal Analysis of the Russian Federations Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent, may 2022. Issued: The New Lines Institute and The Raoul Wallenberg Centre for Human Rights, 47 p. URL: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/An-Independent-Legal-Analysis-of-the-Russian-Federations-Breaches-of-the-Genocide-Convention-in-Ukraine-and-the-Duty-to-Prevent-1-2.pdf>
6. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова ВРУ від 14.04.2022 № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>
7. United and resolute in support of Ukraine: Declaration 482, adopted by the Assembly at its Plenary Sitting in Luxembourg (22 May 2023). URL: <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2023-05/DECLARATION%20%20482%20-%20UKRAINE%20.pdf>
8. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova: Press release 17.03.2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
9. Воєнні злочини і гуманітарна криза – наукова конференція в Гарварді розглядає, як Україні вийти з війни: міжнародна конференція в рамках програми «Дослідження сучасної України» (10 лютого 2023 р.). URL: https://lb.ua/blog/rebuilding_ukraine/546135_voenni_zlochini_i_gumanitarna_kriza.html
10. Framework of analysis for atrocity crimes. A tool for prevention. UN, 2014. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/about-us/Doc.3_Framework%20of%20Analysis%20for%20Atrocity%20Crimes_EN.pdf
11. Григор'єва М.С. Геноцид в умовах воєнного стану: *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Ч. I. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 306–310. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-73>
12. International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Case No. ICTR-96-4-T) of 02.11.1998 UNICTR.ORG: офіційний сайт Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: <http://www.unict.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf>
13. Reid-Cunningham A. R. Rape as a Weapon of Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 2008. Vol. 3: Iss. 3, Art. 4. P. 279–296. URL: <https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1160&context=gsp> DOI:10.3138/gsp.3.3.279